

Ronald Van Belle

Grafzerk van een onbekende burger en echtgenotes in de Sint-Salvatorskathedraal in Brugge

Bij de buitenrestauratie van het zuidelijke transept van de Sint-Salvatorskathedraal in Brugge werden in oktober 2007 twee fragmenten van een bijzonder waardevolle grafsteen blootgelegd.¹ Die zaten op een hoogte van meer dan 30 meter verwerkt in een van de hoeksteunberen van het zuidelijke transept. Dat gedeelte van de steunbeer was sterk gehavend en moest deels afgebroken en herbouwd worden. De in twee stukken gezaagde grafzerk werd op een onbekend tijdstip in de steunbeer ingemetseld om er als druiplijst te dienen. De Provincie West-Vlaanderen, de opdrachtgever van de restauratie, werd onmiddellijk bereid gevonden om de kosten te dragen voor de berging van de steen. Doordat het bovenste fragment gedeelte beschadigd en gebarsten was, was men enigszins bezorgd om de goede afloop van de berging. De zerk werd nochtans heel deskundig door het aannemersbedrijf Denys NV ingepakt, gelicht, naar beneden gebracht en, na een poetsbeurt, opgesteld in de kooromgang. Het gaat om een uitzonderlijke vondst, aangezien de zerk, niettegenstaande beschadigingen en barsten, toch vrij schitterend bewaard is gebleven. De hoge ouderdom, de grote afmetingen en de voorstelling van drie personen dragen bij tot de waarde van de vondst (afb. 1). Men kan de zerk als volgt beschrijven:

- *Namen:*
Onbekend.

1 M. R[YCKAERT], 'Kort erfgoednieuws. 14e-eeuwse grafsteen ontdekt in Sint-Salvatorskathedraal', in: *In de Steigers*, 14 (2007), nr. 4, p. 138-139, met afb. Het betrof de vierde en laatste fase van de buitenrestauratie, die in september 1989 van start is gegaan. Al in augustus 2007 vestigde B. Kervyn, collectiebeheerder van Sint-Salvators, onze aandacht op de rand van een van graveringen voorziene steen. Het was toen al duidelijk dat het om de rand van een grafzerk ging en aan de aannemer werd toen gevraagd de zerk met de grootste omzichtigheid vrij te maken.

- *Datering:*

Ca. 1350.

- *Afmetingen:*

H. ± 216 cm (103 + 113 cm), Br. ± 128 cm (de zerk was oorspronkelijk iets hoger en breder).

- *Materiaal en staat:*

Zerk van Doornikse kalksteen, doorgezaagd in twee stukken; barst in het bovengedeelte en plaatselijk oude oppervlaktebeschadigingen.

- *Plaats:*

Hergebruikt als druiplijst in de hoeksteunbeer; niet bekend waar de zerk oorspronkelijk in de kerk lag; momenteel opgesteld in de kooromgang (zuidkant).

- *Inscriptie:*

Voor een betere afwatering van de druiplijst werden de zijkanen van de steen schuin weggekapt, waardoor het grafschrift op de randlijsten helemaal verloren gegaan is.

- *Beschrijving:*

Voorstelling van drie personen, met name een man tussen twee vrouwen, waarschijnlijk zijn opeenvolgende echtgenotes; ze zijn rechtstaand afgebeeld, met open ogen en de handen in gebedshouding. De man heeft krulhaar en is geschoren; hij is gehuld in een lange *sorcoot* (surcot) die iets ingenomen is aan zijn middel en daaronder draagt hij een *rock* waarvan de nauwsluitende mouwen te zien zijn aan de voorarm.² Een *kaproen* bedekt zijn schouder, de kap is naar achteren geschoven. Hij draagt aan zijn voeten puntschoenen, gesloten met veters, en hij rust met zijn voeten op een hond. Beide vrouwen dragen een lange surcot die tot over de

2 Over de kledingterminologie uit deze periode, zie R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten en memorietaferelen met persoonsafbeeldingen in West-Vlaanderen, een inventaris, funeraire symboliek en overzicht van het kostuum*, Brugge, 2006, p. 505-509.

schoenen reikt en in het midden iets ingenomen is. De mouwen van de surcot reiken tot de middenarm en zijn voorzien van korte slappen. Onder de surcot dragen ze een *cotte* met nauwsluitende mouwen. Over de schouders ligt een mantel zonder mouwen. Op het hoofd dragen ze een *guimpe* die duidelijk de kin omsluit; hun haar is bij de slapen samengetrokken en bevat in een hoofddoek die op de schouders valt.

De overledenen staan elk onder een spitsboognis die aan de binnenkant voorzien is van vijflobben en aan de bovenkant versierd is met klaverhogels en met een klaverkruis aan de top. Daarboven zijn funderingen met drie gotische gebouwtjes waarvan de wanden doorbroken zijn met lancetvensters en de daken versierd met maaswerk en aan elkaar en aan de zijkanen met luchtbogen geschoord worden en steunen tegen pinakels. De gehele constructie wordt getorst door drie smalle kolommen zonder kapitelen. Typisch voor de dakvulling is dat ze, boven de uiterste figuren, bestaat uit een reeks van aaneensluitende driehoeken gevuld met drie aaneensluitende visblazen en, boven de middenfiguur, uit een vierblad motief (afb. 2).

- *Bespreking:*

De zerk is waarschijnlijk afkomstig uit de kerk; waar hij oorspronkelijk lag, is niet bekend; hij vertoont weinig sporen van betreding. Hij heeft dus niet lang in de vloer gelegen, misschien werd hij al verwijderd na de grote brand van 1358, toen de toren en het oude schip zwaar beschadigd werden, en werd hij nadien als bouw materiaal gebruikt.³ Dat gebeurde wel vaker in de Sint-Salvatorskathedraal (en elders in Brugge).⁴ Door die nieuwe bestemming werd de zerk gered, maar ging het randschrift verloren, waardoor de namen van de overledenen voorgoed onbekend zullen blijven.

3 L. DEVLIEGHER, *De Sint-Salvatorskathedraal te Brugge, Geschiedenis en Architectuur*, Tielt-Bussum, 1981 (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, 7), p. 18-19. Volgens VERSCHELDE zou na de herbouw, tussen 1358 en 1480, de kerkvloer verhoogd geweest zijn, zie K. VERSCHELDE, *De kathedrale van S. Salvator te Brugge. Geschiedkundige beschrijving*, Brugge, 1863, p. 81. Over het oorspronkelijke vloerpeil, zie L. DEVLIEGHER, *De Sint-Salvatorskathedraal*, p. 64-65.

4 R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*; zie Bru. 3, Bru. 4, Bru. 6, Bru. 8, Bru. 11, Bru. 13, Bru. 14 etcetera.

Figuratief is het stuk verwant aan de koperen grafplaten uit die tijd, meer bepaald aan de 'Vlaamse grafplaat' van Robert Braunche en echtgenotes (†1364) in de vloer van de Saint-Margaretkerk in King's Lynn, Norfolk (GB).⁵ Die grafplaat, van grote afmeting (H. x Br. 272 x 155 cm), is echter veel kunstiger, omdat koper zich nu eenmaal beter laat bewerken; die koperen vloerplaat wordt nu beschouwd als een product uit Doornik.⁶ De tekening van de hoofden van de figuren vertoont veel verwantschap met die op de zerk in de Brugse kathedraal, met name de algemene geïdealiseerde gelaatsweergave, de zijdelingse neusvleugelafbeelding, de oogweergave, de vioolvormige lipweergave *etcetera*, maar is tevens stereotiep voor de tijd en komt eveneens voor op andere zerken in Brugge en omstreken.

De zerk in kwestie vertoont zo een nauwe verwantschap met de beeltenis van een onbekende vrouw uit de Sint-Salvatorskathedraal, vermoedelijk van ca. 1350.⁷ Naast de persoonsweergave zijn de boogconstructie en het gebouw met lancetvensters erboven vrij soortgelijk, zo ook het dak dat eveneens bedekt is met driehoeken gevuld met drie 'visblazen'. Een identieke dakvulling treffen we aan op andere zerkfragmenten uit Sint-Salvators zoals die van 'Wilsoet', ca. 1350 (afb. 3); zo ook met de dakvulling op een zerk van een onbekende vrouw, ca. 1350.⁸

Een aantal zerken van Doornikse steen, gevonden in de grondvesten van de oude parochiekerk van Sint-Kruis, vertoont ook een soortgelijk dakpatroon. Een soortgelijke dakvulling treffen we aan op de zerk van Simoen de Costere (†1384), zijn echtgenote Maergriete Aernouds (†1358) en haar zuster Lisbete(?) Aernouds (†1353)⁹ (afb. 4). De dakvulling van de uiterste boogbekroningen

5 Over die grafplaat, zie H. K. CAMERON, 'The Fourteenth-Century Flemish Brasses at King's Lynn', in: *The Archaeological Journal*, 136 (1979), p. 151-172.

6 H. K. CAMERON, 'The Fourteenth-Century Flemish Brasses', p. 151-152.

7 L. DEVLIEGHER, *De Sint-Salvatorskathedraal te Brugge, Geschiedenis en Architectuur*, Tielt-Amsterdam, 1979 (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, 8), p. 108 en fig. 73; R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 134 (Bru. 11) met afb.

8 R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 135 (Bru. 12C); L. DEVLIEGHER, *De Sint-Salvatorskathedraal*, Dl. 8, p. 109 met afb. 74; R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 136 (Bru. 13), met afb.

9 L. DEVLIEGHER, '14de eeuwse grafzerken uit Sint-Kruis (Brugge)', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 126 (1989), p. 3-4, 233-241 en afb. 1; R. VAN

bestaat uit driehoekpatronen, de middelste dakvulling uit vierbladmotieven, deels zoals op de besproken zerk het geval is. De zerk van Pauwels de Brabander en Kateline zijn echtgenote,¹⁰ uit de tweede helft van de 14de eeuw, toont ook het 'driehoek met visblazen'-motief als dakpatroon. Ook andere 14de-eeuwse zerken en fragmenten, tijdens de jaren 1800 ontdekt in de fundamenten van de vroegere parochiekerk van Sint-Kruis, vertonen soortgelijke patronen. Dat is het geval met een tot nu toe niet gepubliceerd fragment waarvan een gedeeltelijke wrijfprent bewaard bleef bij de Provinciale Dienst voor Cultuur (afb. 5). De architecturale elementen van de linkerpartij zijn vrijwel identiek, nl. een spitsboog met klaverhogels en klaverkruis, een gotisch gebouw met lancetvensters, steunbeer en pinakels en een dakvullingspatroon van 'driehoeken met visblazen'. Het fragment draagt de datum 1353.¹¹ Het typische dakpatroon werd tot nu toe nooit aangetroffen in Doornik of in de omgeving, maar enkel in Brugge en omgeving. De Doornikse grafzerken uit die tijd vertonen in de regel een typisch 'schubbendak' ('à écaille', 'fishscale' – om de gelijkenis met vis-schubben). Prof. dr. L. Nys heeft al gewezen op die specifieke kenmerken van de Sint-Kruisgrafzerken en hij beschouwde de zerken dan ook als zijnde van typisch Brugse makelei.¹² Ook de algemene baldakijnconstructie is bij de meeste van die zerken vrij uniform en verschilt van die van Doornik. Wij zijn eveneens geneigd om die zerkenreeks als een 'waarschijnlijk Brugse productie' te beschouwen. Zerken met die stijlkenmerken worden trouwens ook

BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 406-407 (Stk. 1), met afb.

10 L. DEVLIEGHER, '14de eeuwse grafzerken', p. 238-241 en afb. 4; R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 409-410 (Stk. 3), met afb.

11 De zerk bedekte twee (of drie?) personen. Afmetingen van het fragment H. x Br. 62 x 94 cm. Het deels bewaarde grafschrift luidt: + HIER. LEGHET. .../.../... [ANNO] . DNI. M. CCC. LIII / BID. OVER. DE. ZIELE.

12 L. NYS, 'La tombe de Pierre d'Ailly cardinal et évêque de Cambrai (†9 août 1420)', in: *Revue des archéologues et historiens d'art de Louvain*, 26 (1993), p. 34-35. *Plusieurs lames en pierre de Tournai du XIVe siècle, découvertes notamment sur le site de l'église brugeoise de Sainte-Croix, dénoncent une typologie distincte de celles attestées à Tournai à la même époque, du moins en ce qui concerne le type des architectures.* Deze auteur schreef een fundamenteel werk over de exploitatie en het gebruik van Doornikse kalksteen in funerair verband, zie L. NYS, *La pierre de Tournai: son exploitation et son usage aux XIIIème, XIVème et XVème siècles*, Doornik-Louvain-la-Neuve, 1993 (Tournai: Art et Histoire, 8).

aangetroffen in het Brugse areaal, onder meer in Damme op een zerk met drie personen (ca. 1400?),¹³ op de zerk van Gillis Vrilinc (†1353) in Zerkegem¹⁴ e.a.

De Sint-Salvatorszerk sluit aan bij de bovenvermelde productie en werd dus waarschijnlijk ook in Brugge vervaardigd.¹⁵ Verder mist de Sint-Salvatorszerk ook de typische lijnsoepelheid en de zo typische elegantie van de Doornikse productie. Die wordt niet alleen teweeggebracht door de tekening, maar ook door het veelvuldige gebruik van aanzwellende lijnen/groeven, wat een groter realisme verleent aan de plooiwal. Vergelijk in dit verband met de grafzerk van Margareta Ghoys (†1348) in Koksijde,¹⁶ alsook met het zerkfragment van een onbekende vrouw met hondje gevonden in Sint-Andries van ca. 1350,¹⁷ die met hun meer dynamische plooienspel aansluiten bij de hoogwaardige Doornikse productie. De levendige, speelse schoothondjes met halskraag met een bel zijn ook heel kenmerkend voor de Doornikse productie. Het hondje op de Sint-Salvatorszerk is star en draagt geen halskraag met bel. Ook te vermelden is dat de drie baldakijnconstructies van Sint-Salvators op smalle kolommen rusten, en wel zonder kapitelen, wat niet zo gebruikelijk is bij de Doornikse producties uit die periode, waarbij men nagenoeg altijd kolommen met kapitelen met klaverbladmotieven aantreft. Deze vaststellingen bevestigen onze opinie dat de Sint-Salvatorszerk niet aan een Doorniks atelier kan toegeschreven worden. Alle beschouwde grafzerken, zowel uit Brugge als omgeving, alle van Doornikse kalksteen, vertonen gemeenschappelijke stijlkenmerken. Ze vertonen een zekere stroefheid in tekening, ze bezitten een vlakke architectuur, galerijen met lancetbogen, een dakvulling met het beschreven 'driehoeken met visblazen en/of vierlobben'-patroon. Al die zerken ontston-

13 R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 239-240 (Dam. 12), met afb.

14 R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 450-451 (Zer. 1), met afb.

15 L. NYS, aan wie inmiddels een wrijfprent van deze zerk werd voorgelegd, deelt onze mening.

16 P. SCHITTEKAT, *De schat in het zand*, Brussel, 1966, p. 106 met afb.; E. SCHOCKAERT, *De abten, de cisterciënzerabdij Onze-Lieve-Vrouw-ten-Duinen te Koksijde (1107-1627)*, Koksijde, 2003, p. 241-244, met afb.; R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 311-313 (Kok. 5), met afb.

17 R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 133-134 (Bru. 10), met afb.

den onzes inziens in een of meer Brugse ateliers. Ook valt op te merken dat de Sint-Salvatorszerk niet volledig effen is en nooit volledig gladgeschuurd werd, wat wel meer vastgesteld werd bij grafzerken in Brugge.¹⁸ De Brugse steenhouwers, die tijdens de 14de eeuw massaal hun steen uit Doornik of omgeving betrokken, werden ongetwijfeld in belangrijke mate beïnvloed door de succesrijke Doornikse modellen. Sommigen genoten misschien een scholing in Doornik of zullen de Doornikse modellen gekopieerd hebben, wat toen gebruikelijk was bij steenhouwers, maar anderszijds gaven ze ook een eigen cachet aan die productie. De vestiging van Doornikse steenhouwers in Brugge kan ook niet worden uitgesloten, tal van handelaars en steenhouwers uit Doornik of omgeving waren werkzaam in Brugge.¹⁹ Op basis van de stijlkenmerken van de Sint-Salvatorszerk met de vermelde modellen en het zerkfragment met de datum 1353 (wrijfprent bij de Provinciale Dienst voor Cultuur, zie afb. 2), menen wij de Sint-Salvatorszerk eveneens ca. 1350 te mogen dateren. De zerk is beslist een belangrijke aanwinst voor het reeds rijke funeraire patrimonium van de Sint-Salvatorskathedraal, meer bepaald de unieke verzameling koperen grafplaten. Daarnaast moeten we betreuren dat de grafzerken van Jacob van Auchy (†1332?)²⁰ en van Niclais Blankard (ca. 1340),²¹ die zich op de binnenplaats van het museum aldaar bevonden, nu blijkbaar verdwenen zijn; niemand weet te zeggen waar en wanneer zij afgevoerd werden. Dat moet gebeurd zijn tijdens het laatste decennium van van de 19de eeuw. Ook in Damme is recentelijk een merkwaardige grafzerk met de beeltenis van twee personen verdwenen (ca. 1350).²² Onze brief en e-mails aan de Schepen van Cultuur betreffende verder onderzoek naar die verdwijning, werden niet eens beantwoord.

18 Zie hierover R. VAN BELLE, 'De zerk van Marie Wais (†1341) in de St.-Salvatorskathedraal in Brugge', in: *Biekorf*, 108 (2008), p. 241-242.

19 J.-P. SOSSON, *Les travaux publics de la ville de Bruges, XIVe-XVe siècles. Les matériaux, les hommes*, Brussel, 1977, p. 93-94.

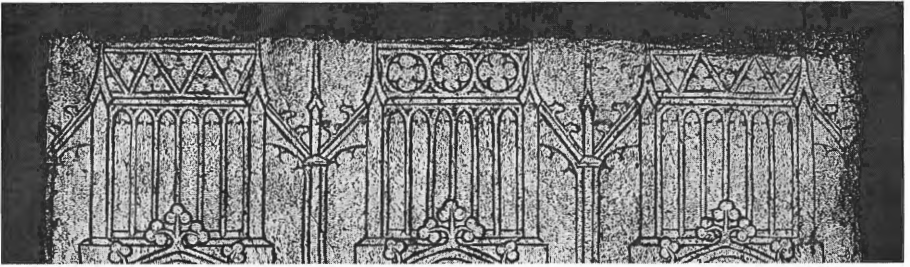
20 L. DEVLIEGHER, *De St.-Salvatorskathedraal*, Dl. 8, p. 99 en 102, en fig. 66; R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 131 (Bru. 7), met afb.

21 L. DEVLIEGHER, *De St.-Salvatorskathedraal*, Dl. 8, p. 102, en fig. 67; R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 133 (Bru. 9), met afb.

22 Beschrijving en afbeelding, zie R. VAN BELLE, *Vlakke grafmonumenten*, p. 235-236 (Dam. 5).

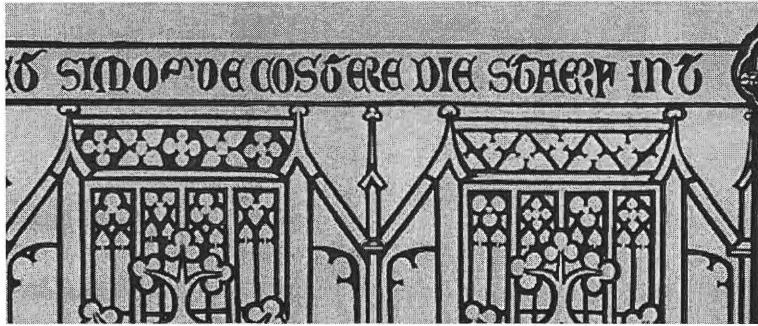
Afb. 1. Grafzerk met drie onbekende personen, ca. 1350, Sint-Salvatorskathedraal in Brugge, wrijfprent RVB (pos.), copyright IRPA-KIK

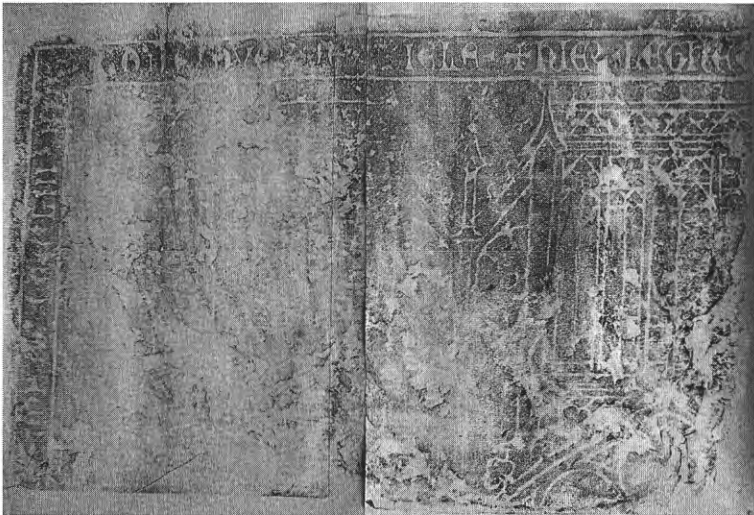
Afb. 2. Dakvulling op de grafzerk met drie personen, Sint-Salvatorskathedraal in Brugge

Afb. 3. Zerkfragment 'Wilsoet', ca. 1350, Sint-Salvatorskathedraal, Brugge, tekening Provinciale Dienst voor Cultuur

Afb. 4. Dakvulling op de zerk van Simoen de Costere, Sint-Kruis, tekening Provinciale Dienst voor Cultuur

Afb. 5. Zerkfragment ontdekt in Sint-Kruis, onbekende persoon, †1353, oude grafetaf-druk bewaard bij de Provinciale Dienst voor Cultuur